

УДК 37.013

DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-3699.2025.21.07>

Анна ОСТАПЕНКО, д-р філософії

ORCID ID: 0000-0002-2669-7227

e-mail: annostapenko1989@gmail.com

Інститут професійної освіти НАПН України, Київ, Україна

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ М. М. ГРИЩЕНКА

Вступ. Присвячено дослідженню педагогічної спадщини Микити Миновича Грищенка, видатного українського педагога й науковця, творча спадщина якого є важливим джерелом для розуміння розвитку освіти в Україні радянського періоду, складного та визначального етапу в історії вітчизняної педагогіки.

Результати. Встановлено, що педагогічні ідеї М. М. Грищенка охоплюють ключові аспекти професійної діяльності викладача вищої школи, акцентуючи на його багатогранній ролі. Визначено чотири основні педагогічні ідеї: необхідність викладача знати й уміти передавати знання, вчити і виховувати; бути силою прикладу; поважати молодь; постійно вчитися.

Проаналізовано, що перша ідея розкриває сутність викладацької професії як поєднання глибокої ідейної переконаності, фундаментальних наукових знань і педагогічної майстерності, а також наголошує на важливості вербальної комунікації й голосової підготовки. Друга ідея підкреслює значущість особистого прикладу викладача для ідейно-політичного виховання студентів, його морального авторитету та здатності транслювати позитивні якості. Третя ідея акцентує на необхідності поважного ставлення до студентів, поєднання вимогливості з емпатією та підтримкою, а також на ролі заохочення в навчальному процесі. Четверта – наголошує на безперервному професійному розвитку викладача як ключовій умові ефективності його педагогічної діяльності.

Охарактеризовано внесок М. М. Грищенка в розвиток освіти в радянський період, його керівні посади в системі народної освіти, наукові дослідження з історії педагогіки, розробку методики викладання історії та праці з дидактики вищої школи. Запропоновано розуміння педагогічних ідей М. М. Грищенка як цілісної системи поглядів на професію викладача, що відображають тогочасні суспільно-політичні умови та педагогічні тенденції. Одним із ключових аспектів є відображення у його працях панівної класової ідеології, водночас із підкресленням важливості використання різноманітних джерел та активних методів навчання.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновки, що педагогічна спадщина М. М. Грищенка є значним внеском у розвиток вітчизняної педагогічної думки. Педагогічні ідеї М. М. Грищенка не втратили своєї актуальності й нині.

Ключові слова: педагогічна спадщина, Микита Минович Грищенко, педагогічні ідеї, професійна діяльність, педагогічна майстерність, якість освіти.

Вступ

Микита Минович Грищенко постає в історії української педагогіки та науки як постать виняткового масштабу, чия діяльність охопила значну частину ХХ ст. і залишила глибокий слід у розвитку тогочасної освіти в Україні. Його життєвий шлях, що тривав з 1900 по 1987 р., є яскравим прикладом відданості справі навчання та виховання молодого покоління. Народившись у селянській родині на Київщині, Грищенко розпочав свій трудовий шлях у 1915 р. після здобуття початкової освіти, демонструючи ранню працелюбність і тягу до знань. Його педагогічна освіта, отримана в Київських українських трирічних педагогічних курсах ім. Б. Грінченка, стала фундаментом для подальшої плідної діяльності. Активна участь у студентському самоврядуванні в цей період свідчила про його лідерські якості та небайдужість до проблем освіти. Продовження навчання на юридичному факультеті Київського інституту народного господарства ім. Є. Бош лише розширило його світогляд і дало додаткові інструменти для розуміння суспільних процесів, що були невіддільні від розвитку освіти.

Із 1926 р. Микита Минович розпочав стрімку кар'єру в системі народної освіти, обіймаючи відповідальні керівні посади, серед яких були директор школи, інспектор відділу трудшкіл і директор Київського українського педтехнікуму. Його організаторські здібності та глибоке розуміння освітніх потреб часу призвели до того, що у 1930 р. він очолив реорганізований Інститут соціального виховання, який згодом став відомий як Київський педагогічний інститут ім. О. М. Горького. Навіть у складні роки Другої світової війни його діяльність не припинялася – перебуваючи в евакуації, він працював в Об'єднаному українському державному університеті та очолював

міський відділ народної освіти. Повернувшись до Києва в повоєнні роки, Грищенко очолив управління шкіл Наркомосу УРСР, докладаючи значних зусиль до відновлення зруйнованої освітньої системи. У повоєнний період наукова діяльність Микити Миновича набула особливого значення. Він проводив глибокі дослідження з історії педагогіки України, розробляв методику викладання історії у школі, акцентуючи увагу на її ролі в моральному вихованні. У своїх працях підкреслював важливість використання різноманітних джерел та активних методів навчання історії, а також розвивав методику краєзнавства та використання письмових робіт для оцінювання знань учнів. Його керівництво Науково-дослідним інститутом дефектології та Науково-дослідним інститутом педагогіки УРСР стало важливим етапом у розвитку спеціальної та загальної освіти в Україні. Захист кандидатської та докторської дисертацій з історії народної освіти в УРСР започаткував наукове дослідження цієї важливої теми. Починаючи з 1948 р., Микита Минович поєднував адміністративну та наукову роботу з викладацькою діяльністю в Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, де згодом очолив кафедру педагогіки. Ґрунтуючись на власному багатому досвіді, він став провідним дослідником історії шкільництва України. Його дослідження охоплювали широкий спектр питань – від аналізу стану освіти напередодні Другої світової війни.

У 1960–1970-х рр. наукові інтереси М. М. Грищенка зосередилися на дидактичних проблемах вищої школи, зокрема на питаннях організації самостійної роботи студентів, ефективності педагогічної практики та адаптації першокурсників. Його праці цього періоду, такі як "Вчись самостійно працювати" та "Дидактичні поради молодому

© Остапенко Анна, 2025

викладачеві", стали цінними методичними посібниками для викладачів вищих навчальних закладів. Він також сформулював важливі педагогічні ідеї щодо ролі та якостей викладача, підкреслюючи необхідність високої професійної майстерності, морального авторитету та поважного ставлення до студентів. За роки своєї плідної наукової діяльності Микита Минович Грищенко підготував велику кількість наукових кадрів, а його науковий доробок налічує понад 150 праць. Його внесок у розвиток освіти та педагогічної науки України є неоціненним, а його праці й нині залишаються важливим джерелом для дослідників історії освіти в Україні.

Метою статті – розгляд педагогічних ідей М. М. Грищенка, відображені у його наукових працях, щодо університетської освіти, підготовки майбутніх учителів, організації навчально-виховного процесу в закладах вищої освіти, зокрема університетах, методики викладання педагогічних дисциплін і вимог до викладачів педагогічних закладів.

Завдання статті – розкрити педагогічні погляди М. М. Грищенка на особистість та професійні якості викладача педагогічного вузу на основі його статті "Викладач педагогічного вузу. Яким він повинен бути?"; визначити, яким чином, на думку М. М. Грищенка, Київський університет здійснював підготовку майбутніх вчителів і який внесок він робив у розвиток педагогічної науки, спираючись на аналіз статті "Роль Київського університету в розвитку народної освіти і культури" та виявити його педагогічні ідеї щодо значення університету для розвитку освітньої сфери й культури в цілому.

Огляд літератури. В академічному дискурсі українських науковців наголошується на значущості практичних досягнень М. М. Грищенка в контексті генезису національної педагогічної думки, що зумовили позитивні трансформації в освітній сфері та сприяли особистісному зростанню студентів, а також його вагоме місце серед плеяди видатних українських педагогів: Алексєнко Т. Ф., Алексюк А., Бондар В., Войцеховський Ю. С., Гончаренко С. У., Дем'яненко Н., Дічек Н. П., Євтух В., Єременко І. Г., Золотоверх В., Калениченко Н. П., Калениченко Н. П., Канишевська Л. В., Каралов З. І., Касьяненко А. Д., Кобзар Б. С., Кондратюк О. П., Копиленко Н. Б., Лагута Г. Л., Левченко Т. І., Майборода В. К., Майборода С. В., Митюрів Б. Н., Мороз О. Г., Новоміський А., Петрошук Н. Р., Присяжнюк К., Тимченко А. А., Трибулькевич К. Г., Шкіль М. І., Ярмаченко М. Д., Ясницький Г. І. (<https://dnpp.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/hryshchenko-m-m>).

Результати

Микита Минович Грищенко був видатним українським педагогом і науковцем, який зробив значний внесок у розвиток освіти в Україні. Його життя, що охопило більшу частину ХХ ст. (1900–1987).

Розвиваючи методику викладання історії, М. М. Грищенко підкреслював важливість краєзнавства, фіксації спостережень учнів під час екскурсій і ширшого використання письмових робіт для оцінювання знань. У 1948–1955 рр. очолював Науково-дослідний інститут дефектології, де керував розробкою навчально-методичного забезпечення для спеціальних шкіл, будучи автором багатьох підручників. За його редакцією видано багато методичних посібників з дефектології. У своїх працях також обґрунтовував використання художньої літератури на уроках історії. Із 1955 по 1958 рр. очолював Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР. У 1946 р. захистив кандидатську, а в 1955 р. – докторську дисертації з історії народної освіти в УРСР, започаткувавши наукове

дослідження цієї теми. З 1948 р. за сумісництвом, а з 1958 р. постійно працював у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, де з 1962 по 1975 рр. завідував кафедрою педагогіки, продовжуючи дослідження з історії шкільництва та дидактики вищої школи. Грунтуючись на власному досвіді, М. М. Грищенко став провідним дослідником історії шкільництва радянської України. У праці "Народна допомога школі" (1948) він проаналізував стан освіти напередодні Другої світової війни, її руйнування та відновлення, використовуючи статистичні дані і приклади героїзму педагогів і учнів.

У 1960–1970-х рр. М. М. Грищенко досліджував дидактичні проблеми вищої школи, зокрема організацію самостійної роботи студентів, ефективність педагогічної практики, адаптацію першокурсників та розробку методичних рекомендацій для молодих викладачів (праці "Вчись самостійно працювати", 1969; "Навчально-виховна робота з першокурсниками", 1974; "Дидактичні поради молодому викладачеві", 1973). "Викладач педагогічного вузу. Яким він повинен бути?", "Роль Київського університету в розвитку народної освіти і культури". Він підкреслював значення самостійної роботи для творчого засвоєння знань і розвитку особистісних якостей студентів, а також вказував на необхідності високої педагогічної майстерності викладача, його вміння професійно володіти словом і бути взірцем для студентів. М. М. Грищенко був плідним науковим керівником, підготувавши 63 кандидати та 6 докторів наук. Його науковий доробок становить понад 150 праць, що відображають стан і проблеми тогочасної освіти та педагогічної науки України. Помер 17 листопада 1987 р. у Києві. Його праці є важливим джерелом для дослідників історії освіти в Україні (<https://dnpp.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/hryshchenko-m-m>).

Науковець М. М. Грищенко визначив 125-річний ювілей Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка як значущий етап у розвитку науки й культури України. Заснований у 1834 р., університет спочатку мав філософський і юридичний факультети, згодом доповнений медичним. Згідно зі статутом 1842 р., у складі університету функціонував педагогічний інститут, що здійснював підготовку вчителів для гімназій та інших навчальних закладів. Навчальний процес включав університетський курс, спеціалізовану практику із філології, педагогіки та математики під керівництвом професорів, написання рефератів, читання лекцій і проведення пробних уроків. Педагог М. М. Грищенко зазначає, що випускники педагогічного інституту Київського університету, зазвичай у другій половині вересня отримували призначення на вчительські посади, спочатку в межах Київського навчального округу, а потім і в інші округи. У 1857/58 навчальному році до університету вступив А. П. Свидницький, майбутній письменник, який зазнавав значних матеріальних труднощів і був відрахований у 1859 р. за несплату навчання. Згодом він склав іспит на звання вчителя повітової школи й отримав призначення до Миргорода, де провадив активну педагогічну та культурно-просвітницьку діяльність. Учений підкреслює, що не всі випускники, які обирали педагогічну кар'єру, виявляли сумлінність у служінні народній освіті (Грищенко, 1959, с. 84). М. М. Грищенко зазначає, що рівень підготовки випускників педагогічного інституту не завжди відповідав вимогам широкої освітньої діяльності. Попри перешкоди з боку царського уряду, прогресивна частина професорсько-викладацького складу та студентів Київського університету активно сприяла поширенню освіти й культури. Університет ініціював проведення з'їздів учителів

природничих дисциплін (1861–1862) на яких обговорювалися питання активізації навчання, використання наочності й доступності навчального матеріалу. Передові педагоги критикували тогочасні авторитарні методи навчання та обстоювали демократизацію освіти на гуманістичних засадах. Професори та викладачі університету виступали з прогресивними ідеями щодо навчально-виховного процесу, критикували недоліки шкільних програм і підручників. Київський університет також організовував недільні школи для робітників, у чому активну участь брав проф. П. В. Павлов, а студент К. Шейковський уклав буквар і читанку українською мовою (Грищенко, 1959, с. 85).

Грищенко М. М. зазначав, що рівень підготовки випускників педагогічного інституту не завжди відповідав вимогам широкої освітньої діяльності. Також він наголошував, що Київський університет відкрив безплатну щоденну школу для дітей з малозабезпечених сімей та підготовчі курси для осіб без гімназичної освіти. Останні були запроваджені у відповідь на обмеження доступу до університету випускниками виключно гімназій, що унеможливило навчання дітей з робітничо-селянського середовища. Університет тривалий час виконував функцію основного центру підготовки та сертифікації вчителів для Київського навчального округу. З 1862 р. при університеті функціонувала педагогічна школа, яку незабаром закрили через брак фінансування. У 1870-х рр. з ініціативи університетських професорів було створено Товариство класичної філології та педагогіки. Історія університету тісно пов'язана з діяльністю видатних науковців, літераторів і громадських діячів. У 1847 р. Т. Г. Шевченко був призначений викладачем малювання в університеті, проте не приступив до виконання обов'язків (Грищенко, 1959, с. 85). Грищенко М. М. зазначає, що замість посади в університеті Т. Г. Шевченко був відправлений на заслання, проте згодом підтримував зв'язки з університетом, зокрема надаючи підтримку недільним школам, ініційованим прогресивними викладачами та студентами. Він видав "Южноросійський буквар", поширенню якого чинила опір поліція, і мав намір видати арифметичний задачник для сільських шкіл, але передчасна смерть завадила цим планам.

В університеті також працювали відомі вчені: О. О. Ковалевський, Є. В. Тарле, О. М. Бах, О. Ю. Шмідт, О. В. Фомін, а також професори М. К. Грунський, С. М. Реформатський, І. В. Шаровольський, Г. Г. Де-Метц, Б. Я. Букреєв, М. М. Воскобойников, які зробили значний внесок у науку та підготовку педагогічних кадрів. Прогресивні професори та студенти вели боротьбу проти реакційних сил в університеті, виступаючи за демократизацію освіти та проти схоластики (Грищенко, 1959, с. 86).

Грищенко М. М. зазначав, що після революції 1917 р. Київський університет став доступним для представників робітничо-селянських верств населення. 1920 р. університет реорганізовано в Інститут народної освіти зі створенням робітничих факультетів для розширення доступу до вищої освіти. Інститут мав факультети соціального виховання та професійної освіти, які згодом були реорганізовані в окремі інститути соціального виховання, професійної освіти та фізико-математичний, що готували педагогічні кадри різного профілю. 1933 р. на базі цих інститутів знову створено державний університет із фізико-математичним, хімічним, біологічним, геологічним, географічним, історичним і літературно-мовним факультетами. До 1939–1940 навчального року кількість студентів сягала близько 4000. У березні 1939 р.

університетові присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка. За роки радянської влади університет підготував значну кількість вчителів середніх шкіл та інших фахівців, зокрема до початку Другої світової війни випустив 10 тисяч спеціалістів, що перевищувало кількість випускників за 83 дореволюційні роки (менше 8 тисяч). Під час війни багато студентів і викладачів брали участь у бойових діях (Грищенко, 1959, с. 86). Учений М. М. Грищенко зазначив, що в роки Другої світової війни студенти та викладачі Київського університету брали участь у бойових діях та оборонних роботах, продовжуючи навчання. Університет було об'єднано з Харківським в Об'єднаний Український державний університет імені Т. Г. Шевченка та евакуйовано до Казахської РСР, де були забезпечені умови для навчання та роботи. Випускники працювали у звільнених районах або поповнювали лави радянської армії. Професорсько-викладацький склад проводив роботу з місцевими педагогами та готували методичні матеріали. У січні 1944 р. університет відновив роботу в Києві. Унаслідок німецької окупації було знищено будівлю університету, обладнання, бібліотеку та музейні колекції. Проте завдяки підтримці держави університет було відбудовано, і він знову став значним науково-культурним центром, підготувавши понад 10 тисяч фахівців, включаючи іноземних студентів. Великий внесок у розвиток народної освіти зробили професори університету, зокрема К. Ф. Лебединцев, О. М. Астряб, С. Х. Чавдаров, К. О. Хлебніков і С. П. Слюсаревський. Професор О. М. Астряб зробив значний внесок у методику викладання математики (Грищенко, 1959, с. 87). М. М. Грищенко підкреслює значний внесок кафедри педагогіки університету, зокрема професора С. Х. Чавдарова, у розробку підручників з української мови для молодших класів. Університет провадив активну науково-дослідницьку діяльність, результатом чого стали численні публікації, підручники та монографії, значна частина яких була присвячена педагогічним проблемам. Колективи науковців університету брали участь у створенні підручників для восьмирічної школи з різних дисциплін. Спостерігається зростання залучення студентської молоді до наукової роботи, що призвело до багатьох винаходів і цінних академічних досліджень. Професорсько-викладацький склад університету здійснював діяльність із реформування вищої освіти відповідно до державних директив, спрямовуючи наукову та навчальну роботу на потреби суспільного розвитку (Грищенко, 1959, с. 87).

Педагог М. М. Грищенко зазначав, що підготовка фахівців в університеті передбачала активну участь студентів у праці, що реалізовувалося через залучення до виробничої діяльності у промисловості та сільському господарстві, включаючи освоєння цілинних земель та участь у будівельних проектах. Університет здійснював значну культурно-масову роботу серед населення, організовуючи лекції та звіти, а також шефство над промисловими, сільськогосподарськими й освітніми установами. Активна участь студентів у суспільно корисній праці та громадсько-політичному житті розглядалася як важливий елемент підготовки висококваліфікованих фахівців, що відображено в нових навчальних планах і програмах, які передбачали виробничу практику та розвиток самообслуговування.

Особлива увага приділялася розвитку заочної та вечірньої форм навчання, які охоплювали значну кількість студентів на різних факультетах. Колектив університету спрямовував зусилля на поліпшення якості підготовки майбутніх учителів відповідно до державної політики в галузі вищої освіти (Грищенко, 1959, с. 88).

1970 р. М. М. Грищенко отримав науковий ступінь доктора педагогічних наук і вчене звання професора, обіймаючи посаду в Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка. Перша педагогічна ідея М. М. Грищенко полягає в тому, що викладач повинен *знати й уміти передавати знання, вчити і виховувати*. Науковий дискурс автора М. М. Грищенко акцентує на багатогранній природі професії викладача вищої школи, визначаючи її ключові атрибути як креативність, відповідальність і високий рівень гуманізму. М. М. Грищенко розглядав як інтегративний феномен, що поєднує глибоку ідейну переконаність лектора, його фундаментальні наукові знання та педагогічну майстерність. Підкреслюється, що викладач, який демонструє не лише глибоке розуміння дисципліни, але й здійснює оригінальний внесок у її розвиток, а також володіє здатністю ефективно розкривати сутність і перспективні напрями дослідження перед студентською аудиторією, заслуговує на високий рівень поваги серед молоді. Студенти проявляють зацікавленість у відвідуванні його лекцій та уважно сприймають його висловлювання, що свідчить про його беззаперечний позитивний вплив на процес навчання та виховання. М. М. Грищенко наголошує на вагомості вербальної комунікації як основного інструменту викладача в освітньому процесі. Мова лектора повинна характеризуватися чіткістю, лаконічністю та відсутністю загальних фраз, складних синтаксичних конструкцій і лінгвістичних паразитних елементів. Значну роль відіграють також характеристики мовлення, зокрема тон і тембр голосу. Зазначається, що надмірно гучна або надмірно тиха манера викладання може негативно впливати на рівень уваги й залученості слухачів, спричиняючи їхню втому та відключення від навчального процесу. Негативне враження на аудиторію справляють також фонетичні помилки, нечітка артикуляція та інтонаційна невідповідність змісту висловлювання. Автор підкреслює особливу актуальність цих навичок для викладачів вищих навчальних закладів, особливо педагогічного профілю, оскільки вони є взірцем для майбутніх учителів. Також порушується питання кар'єрного шляху викладачів вищої школи, який часто включає послідовні етапи: учень – студент – аспірант – доцент. Автор не заперечує необхідності залучення талановитої молоді до науково-педагогічної діяльності, проте висловлює занепокоєння щодо автоматичного присвоєння звання доцента, яке, зазвичай базується лише на наявності наукового ступеня кандидата наук та досвіді лекційної роботи. У зв'язку з цим пропонується розглянути можливість запровадження критерію високої педагогічної майстерності як обов'язкової умови для присвоєння вченого звання доцента (Грищенко, 1971, с. 78). М. М. Грищенко спростовує твердження про вроджений характер майстерності лектора, наголошуючи, що ефективна лекція є результатом систематичної праці, доступної кожному за умови цілеспрямованості. Завдання викладача полягає в оптимізації когнітивного процесу студентів під час лекції, підвищенні її продуктивності та зацікавленості. Лекція виконує не лише інформативну, але й виховну функцію, що реалізується через стимулювання критичного мислення та самостійного аналізу фактів і явищ, а не через пасивне сприйняття готових висновків (Грищенко, 1971, с. 78).

Друга педагогічна ідея М. М. Грищенко полягає в тому, що викладач повинен використовувати *силу прикладу*. Вчений вказує на підвищені вимоги до педагогічних працівників, які, окрім фахової компетентності, повинні

володіти комплексом особистісних, соціальних і громадянських якостей. Автор констатує недостатність спеціалізованих досліджень щодо ролі особистого прикладу викладача вищої школи у вихованні студентів, попри фрагментарне висвітлення цієї проблематики. Ключовою умовою дієвості прикладу визнається висока кваліфікація викладача як у предметній галузі, так і в педагогічній сфері. Сила позитивного прикладу детермінується моральним авторитетом вихователя та його здатністю транслювати позитивні моральні якості молоді. Особистий приклад розглядається як соціальний феномен, що є результатом активної участі особистості у виробничій і суспільній діяльності (Грищенко, 1971, с. 79). М. М. Грищенко стверджує, що ефективність особистого прикладу викладача безпосередньо корелює з його авторитетом, який історично ґрунтувався на прогресивних поглядах і життєвій позиції педагога та визначається глибокою фаховою компетентністю, методичною майстерністю, відповідальністю й повагою до студентів. Учений акцентує увагу на необхідності для викладача бути взірцем для наслідування, виступаючи в ролі досвідченого наставника, а не відчуженої авторитетної фігури. Виховання особистим прикладом є тонким і безперервним процесом, що здійснюється через інтелектуальний та емоційний вплив, демонстрацію працелюбності і прагнення передати знання. Важливим є розуміння психології молоді та уникнення ситуацій, що можуть викликати негативне сприйняття (наводиться приклад невдалого знайомства викладача зі студентами) (Грищенко, 1971, с. 80). М. М. Грищенко підкреслює ефективність університетської практики представлення нових викладачів деканом факультету перед першою лекцією, що сприяє формуванню позитивного першого сприйняття студентами особистісних і професійних якостей лектора. Подальше зміцнення авторитету залежить від самого викладача. Особливо деструктивний вплив на авторитет має нетактовна поведінка у взаємодії зі студентами, що ілюструється прикладом публічного розголошення приватного листування студентки. Автор наголошує на гострій реакції молоді на прояви грубості та зверхності, а також на здатності студентів розрізняти викладачів, які проявляють емпатію та повагу, від байдужих. Втрата морального авторитету серед студентів, на думку автора, є критичною для педагога, оскільки, на відміну від професійної кваліфікації, моральне становище важко відновити в очах молоді (Грищенко, 1971, с. 80).

Третя педагогічна ідея М. М. Грищенко полягає в тому, що *молодість треба поважати*. М. М. Грищенко, цитуючи М. І. Пирогова, наголошує на важливості поважного ставлення педагога до студентів, що передбачає не поверхову доброзичливість, а готовність надавати підтримку, поєднуючи критичну оцінку з допомогою. Він підкреслює, що байдужість і різкість викладача негативно впливають на мотивацію й емоційний стан молоді, тоді як заохочення є потужним стимулом для розвитку особистості, особливо для звичайних і невпевнених студентів. Отже, ефективна педагогічна практика вимагає поєднання вимогливості з емпатією та підтримкою, де заохочення відіграє ключову роль у стимулюванні навчального процесу. Учений наголошував, що педагогічна практика недооцінює потенціал позитивного підкріплення для активізації студентської енергії. Довіра до пояснень студентів, навіть за наявності сумнівів, є важливим елементом ефективної взаємодії. Студенти,

зокрема ті, що характеризуються високим рівнем розвитку та гуманістичними цінностями, очікують тактовного й інтелектуально обґрунтованого керівництва (Грищенко, 1971, с. 80–81).

Четверта педагогічна ідея М. М. Грищенка полягає в тому, що викладач повинен *постійно вчитись*. Безперервний професійний розвиток є необхідною умовою ефективності педагогічної діяльності на будь-якому етапі кар'єри. Якість освітнього процесу визначається науково-методичною компетентністю викладача, включаючи володіння педагогічними технологіями та стимулювання критичного мислення студентів. Недостатня увага до методичного забезпечення у планах і практиці вищої школи стримує підвищення якості викладання. Впровадження систем обміну та поширення передового педагогічного досвіду є важливим фактором інституційного розвитку. В умовах науково-технічного прогресу актуалізується потреба в постійному підвищенні наукового та методичного рівня викладачів для підготовки висококваліфікованих фахівців. Сучасні вимоги передбачають, що рівень підготовки випускників має перевищувати досягнення попередніх поколінь. Важливим завданням вищої освіти є формування не лише професійних знань, але й активної громадянської позиції та відповідності сучасним науковим досягненням (Грищенко, 1971, с. 81).

Дискусія і висновки

Микита Минович Грищенко – видатний український педагог і науковець, чий внесок у розвиток освіти є значним. Його біографія свідчить про активну участь у становленні та розвитку освітньої системи УРСР, починаючи від ліквідації неписьменності й закінчуючи дослідженнями в галузі історії педагогіки та дидактики вищої школи. Розглянемо детальніше його педагогічні ідеї: *Викладач повинен знати й уміти передавати знання, вчити і виховувати*. Ця ідея є фундаментальною для педагогіки будь-якої епохи. Вона підкреслює багатогранність ролі вчителя, який є не лише носієм знань, але й наставником, що формує особистість учня. Натепер ця ідея також залишається актуальною, хоча акцент зміщується на формування критичного мислення, самостійності та загальнолюдських цінностей. *Викладач повинен бути силою прикладу* – ідея М. М. Грищенка, сутність якої полягає у важливості особистих якостей педагога, його морального авторитету та громадянської позиції. У сучасному світі особистий приклад педагога відіграє важливу роль у формуванні ціннісних орієнтирів молоді. Важливо, щоб цей приклад базувався не лише на формальних вимогах, але й на щирій зацікавленості в розвитку учнів. *Молодь треба поважати* – ідея, яка підкреслює необхідність гуманістичного підходу до навчання та виховання. Повага до особистості учня, урахування його індивідуальних особливостей і потреб є важливими складовими ефективного педагогічного процесу. Заохочення й підтримка з боку вчителя можуть стати потужним стимулом для розвитку потенціалу молоді. У радянській педагогіці, попри декларовану повагу до молоді, спостерігався авторитарний підхід, тому акцент М. М. Грищенка на цій ідеї є важливим. *Викладач повинен постійно вчитись*. В умовах постійного розвитку науки та технологій ця ідея набуває особливої актуальності. Педагог повинен бути відкритим до нового, постійно підвищувати свою кваліфікацію, удосконалювати методи навчання та виховання.

Важливо зазначити, що педагогічні ідеї М. М. Грищенка формувалися в контексті радянської епохи, що наклало певний відбиток на їхній зміст і спрямованість. Згадки про "радянський патріотизм" і "класову ідеологію" є характерними для того часу. Проте, багато з його ідей, особливо ті, що стосуються гуманізму, поваги до особистості та безперервного професійного розвитку, зберігають свою цінність і в сучасному освітньому просторі України. Аналізуючи його науковий внесок, варто відзначити його фундаментальні праці з історії народної освіти в УРСР. Попри ідеологічну заангажованість, ці роботи містять значний фактичний матеріал і є важливим джерелом для розуміння розвитку тогочасної освіти в Україні. Його дослідження з дидактики вищої школи, зокрема щодо організації самостійної роботи студентів і підвищення педагогічної майстерності викладачів, також є цінними. Дискусійним може бути питання про вплив панівної ідеології на педагогічні погляди М. М. Грищенка. З одного боку, його праці відображають офіційну радянську доктрину. З іншого – його акцент на гуманістичних принципах, повазі до молоді та необхідності постійного навчання свідчить про його прагнення до якісної освіти.

Микита Минович Грищенко був знаковою постаттю в історії української педагогіки радянського періоду (Рінніс, & Медвідь (Коба), 2015). Його життя та науково-педагогічна діяльність охоплюють важливий етап розвитку освіти в Україні. Його педагогічні ідеї, сформовані в контексті своєї епохи, відображають прагнення до якісної підготовки майбутніх поколінь. Основні висновки щодо педагогічних ідей М. М. Грищенка:

- Його педагогічні ідеї охоплюють ключові аспекти професії вчителя: знання, вміння, виховання, особистий приклад, повага до учнів і безперервний професійний розвиток.
- Багато з його ідей, зокрема ті, що стосуються гуманізму, поваги до особистості й необхідності постійного навчання, залишаються актуальними для сучасної української освіти.
- Його наукові праці з історії народної освіти в УРСР є цінним джерелом для розуміння розвитку освітньої системи в радянський період, попри їхню ідеологічну заангажованість.
- Він зробив значний внесок у дослідження проблем дидактики вищої школи, зокрема в питаннях організації самостійної роботи студентів і підвищення педагогічної майстерності викладачів.
- Педагогічна спадщина М. М. Грищенка є важливим елементом історії української педагогічної думки, що потребує подальшого вивчення та осмислення в контексті сучасних освітніх викликів.

Підсумовуючи, можна сказати, що педагогічні ідеї М. М. Грищенка, незважаючи на свій історичний контекст, містять багато цінних положень, які можуть стати у пригоді сучасним педагогам. Його акцент на всебічному розвитку вчителя, його особистому прикладі, повазі до учнів і постійному самовдосконаленні є важливими орієнтирами для підвищення якості освіти в Україні.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Грищенко, М. М. (1959). Роль Київського університету в розвитку народної освіти і культури. *Радянська школа*, 9, 84–88. <http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/06/1-1.pdf>

Грищенко, М. М. (1971). Викладач педагогічного вузу. Яким він повинен бути? *Радянська школа*, 9, 84-88. <http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/06/2-1.pdf>

Рінніс, Л., & Медвідь (Коба), Л. (2015). Грищенко Микита Минович. Працівник освітньої ниви. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. https://kneu.edu.ua/ua/kneu_history/milest_of_hist/fem_graduates/hrishchenko/

References

Hryshchenko, M. M. (1959). The Role of Kyiv University in the Development of Public Education and Culture. *Soviet school*, 9, 84–88 [in Ukrainian]. <http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/06/1-1.pdf>

Anna OSTAPENKO, PhD

ORCID ID: 0000-0002-2669-7227

e-mail: annostapenko1989@gmail.com

National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Hryshchenko, M. M. (1971). The Teacher of a Pedagogical Higher Education Institution. What Should He Be Like? *Soviet school*, 6, 78–82 [in Ukrainian]. <http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2016/06/2-1.pdf>

Rinnis, L., & Medvid (Koba), L. (2015). Hryshchenko Mykyta Mynovych. Worker of the Educational Field. Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman [in Ukrainian]. https://kneu.edu.ua/ua/kneu_history/milest_of_hist/fem_graduates/hrishchenko/

Отримано редакцією журналу / Received: 30.05.25

Прорецензовано / Revised: 25.07.25

Схвалено до друку / Accepted: 26.07.25

PEDAGOGICAL IDEAS OF M. HRYSHCHENKO

Background. *Dedicated to the study of the pedagogical heritage of Mykyta Mynovych Hryshchenko, a prominent Ukrainian pedagogue and scientist. Currently, his works are an important source for understanding the development of education in Ukraine during the Soviet period, a complex and defining stage in the history of national pedagogy.*

Results. *It has been established that M. Hryshchenko's pedagogical ideas cover key aspects of the professional activity of a higher education teacher, emphasizing his multifaceted role. Four main pedagogical ideas have been identified: the need for a teacher to know and be able to transmit knowledge, to teach and educate; to be a force of example; to respect youth; and to constantly learn. It has been analyzed that the first idea reveals the essence of the teaching profession as a combination of deep ideological conviction, fundamental scientific knowledge, and pedagogical mastery, and also emphasizes the importance of verbal communication and voice training. The second idea underscores the significance of the teacher's personal example for the ideological and political education of students, their moral authority, and the ability to transmit positive qualities.*

The contribution of M. Hryshchenko to the development of education during the Soviet period, his leadership positions in the public education system, scientific research on the history of pedagogy, the development of history teaching methodology, and works on the didactics of higher education have been characterized. An understanding of M. Hryshchenko's pedagogical ideas as a holistic system of views on the teaching profession, reflecting the socio-political conditions and pedagogical trends of that time, has been proposed.

Conclusions. *Based on the analysis conducted, it can be concluded that the pedagogical heritage of Mykyta Mynovych Hryshchenko is a significant contribution to the development of national pedagogical thought. His emphasis on the comprehensive development of the teacher, the combination of scientific erudition with pedagogical mastery, the ethical principles of professional activity, and a humanistic attitude towards students remain key principles of effective pedagogical practice.*

Keywords: *pedagogical heritage, Mykyta Mynovych Hryshchenko, pedagogical ideas, professional activity, respect for youth, continuous learning, pedagogical mastery, effective pedagogical practice, quality of education.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.